

AR PAŽINO SENOLIAI ŽVAIGŽDES?

Jonas VAIŠKŪNAS

SIETYNAS DAINOSE

Greta Saulės, Mėnulio ir žvaigždžių karinėse ir vestuvinėse lietuvių liaudies dainose minimas Sietynas. Nuo artimųjų atskirtas bernelis – kareivis su juo palygina namuose paliktą brolelį.¹ Sietynas kareiviui padeda palikto brolelio gedėti² arba dažniausiai pats jį atstoja³:

– Ant dangaus sietynas –
Tai mano brolelis,
Šviesios žvaigždėlės –
Tai mano seselės. (KID 1244, p.251)

Brolį Sietynas pavaduoja ir vienišai mergelei – nuotakai⁴:

Žvaigždė sesulė
Vainykėlį pynė,
Sytas brolelis
Žirgelius pakinkė. (DM 197, p.292)

Su Sietynu palyginamas ir mergelės (žvaigždės) bernelis⁵:

Velij būčiau ant dangaus
Žvaigždele bežibanti,
O aš sietynėlis
Pagal tavo šalelę... (JSD 257, p.243)

Dainose minimi Mėnuo, Saulė ir žvaigždė (žvaigždės) visuomet atitinka: tėvelį, motulę ir sesutę (sesutes). Jaunoji, atsiveikindama su gimtaisiais namais, „palenkia galvelę motinėlei – šviesiai danguj saulytėlei, tėveliui – mėnesėliui, seselei – žvaigždelei, broleliui – sietynui.“⁶ Tikėtina, kad šie dainos žodžiai yra kadais vestuviniuose papročiuose buvusių dangaus šviesulių gerbimo apeigų liudytojai. Buriatai, kreipdamiesi į Saulę, Mėnulį (laikytus vyrų ir žmona, teikiančiais žemei gyvybę) bei žvaigždes, prašydavo laimės, gerbūvio, gyvybinių jėgų. O nuotaka, įeidama į jauniko giminę, Saulei ir Mėnuliui turėjo atlikti tokias pat apeigas, kaip ir jaunojo tėvams.⁷

Mūsų dainose vienišai nuotakai „saulė močitutė“ – dažniausiai kraitelius sukrauna,⁸ „mėnuo tėvelis“ – dalelę skiria, „žvaigždės seselės“ vainiką pina arba šalia sėdi. Sietynas už brolį žirgelius kinko, suprašo didį pulkelį, sėdi šalia, lauku lydi. Tokie palyginimai nėra atsitiktinė dainių vaizduotės pramana, o mūsų dienas pasiekę ikirikščioniškojo tikėjimo ir pasaulėvaizdžio atgarsiai. Tuo gali įsitikinti net paviršutiniškai žvilgtelėjęs į tautosakinę ir etnografinę medžiagą.

Šienapjūtės sutartinėse per dvarelį tekanti Saulė dalina dovanėles.⁹ Kalėdų – žiemos saulėgražos šventės dainose apdainuojama sugrįžtančią saulę įsameninanti Kalėda taip pat atneša įvairių dovanų.¹⁰ Palyginimui – senovės indų ryto žaros dievybė Ušas (sen. ind. Usas, plg. usas – „ryto šviesa“) taip pat neša žmonėms įvairias dovanas. Manoma, kad tai vyksta žiemos saulėgražos dieną.¹¹ Mėnulis ikirikščioniš-

kajame lietuvių tikėjime be kita ko buvo „atsakingas“ už žmonių laimę ir dalią. Šitai liudija iki šiol išlikusios maldelės į jauną Mėnulį. Tą patvirtina ir A.J.Greimas, tyrinėjęs Dievaičio Mėnulio dieviškas galias ir jo veiklos sritis.¹² Galima dar pridurti, kad Mėnulio atsakomybę už dalią, suvokiama, anot A.J.Greimo, kaip medžiaginės vertybės, rodo ir iki šių dienų išlikęs tikėjimas į Mėnulio atmainų poveikį derliui ir naudai. Neatsitiktinis žvaigždžių ir vainiko sugretinimas. Mat žvaigždės senojoje baltų pasaulėžiūroje buvo laikomos žmogaus gyvasties, dvasios, šviesumo,¹³ tuo pačiu – dorovingumo simboliais. Pats vainikas kaip mergaitės skaistos ir doros žymuo visuotinai pripažintas ir jokių abejonių nekelia.¹⁴ N.Laurinkienė atkreipia dėmesį į vainiko kosminę prigimtį. Vainikas žmogų sieja su dangiškąja kosmoso erdve, žymi jo turėtojo dvasinį tobulumą, asmenybės vidinę darną.¹⁵

Pagrįstai dainose Sietynui priskirtas keliautojo palydovo vaidmuo. Mat, būdamas netoli ekliptikos (Saulės metinio regimojo kelio dangumi), išmanantiems jis ištis yra geras naktinis kelrodis, padedantis ne tik susigaudyti erdvėje, bet ir sužinoti laiką.

Jei dainose minimas ne vienas brolelis, o keli, Sietynui taip pat pritaikoma daugiskaita: „Oi ant dangaus siecynėliai – /Tai ma cikri brolužėliai...“ arba „– Mūs brolalčiai, mūs raiteliai, – danguj sietynėliai.“¹⁶ Tai nėra savaiminis daugiskaitų „suderinimas“, jis turi tiesioginį ryšį su žvaigždėtu dangumi. Štai Rokiškio apylinkėse užrašyta: „Sietynas ir Pruskas sietynas.“¹⁷ Arba: „5–ų žvaigždžių – gudų (Sietynas), labai aukštai ir neaiškus“ ir „7–ų žvaigždžių, šviesus aiškus – rusų,“¹⁸ kitur: „lietuvių Sietynas iš 7–ų žvaigždžių, aiškus šviesus...“¹⁹ Šakių rajone: „Didysis sietynas ir Mažasis sietynas... daug žvaigždučių krūvelė.“²⁰ Matyt, Plejados čia gretinamos su kitu netoli esančiu to paties Tauro žvaigždyno padrikuoju žvaigždžių spiečiumi Hiadomis.²¹ Hiadų spiečiaus žvaigždės atrodo labiau pasklidusios ir ne taip krenta į akis, kaip Plejadų. Tačiau ir šis žvaigždžių sambūris nuo seno traukia žmonių dėmesį. Senovės indai jį, penkiažvaigždį, vadino Rohini (sansk. Rohinī), senovės graikai – jau Hiadomis – Plejadų seserimis.²² Estų liaudies astronomijoje žinomi net keli sietynai: Naujas Sietas (Taeva Sõel); Didysis Sietas (Suur Sõel) arba tiesiog Sietas (Sõel) – atitinkantis Plejadą, t.y. mūsų Sietyną; Senas Sietas (Vana Sõel) bei Katrės Sietas (Kadri Sõel). Estų liaudies astronomai du pastaruosius tapatina su Hiadomis ir dvigubu padriku h, K spiečiumi Persėjo žvaigždyne. Čia sietų apibūdinimai „senas“ ir „naujas“ nurodo jų ryškumą.²³

Aptartose liaudies dainose Sietyno (dabar suvokiama kaip daikto – sieto, rėčio) palyginimas su broliu atrodo gana neįprastai. Tačiau turėdami omeny, kad žvaigždėvardis Sietynas savo pirmine prasme buvo suvokiama ne kaip daiktas – sietas (rėtis), bet kaip nusakantis „susisiejimą,

susispietimą, sąryšį“,²⁴ galime spėti, kad kažkada Sietyno žvaigždės galėjo būti suvokiamos ir kaip giminytės ryšiais susietos būtybės – seserys arba broliai. Plejadų siejimas su žmonių grupe (ir su broliais, seserimis) paplitęs visame pasaulyje, o ypač būdingas tautoms, mažiau nutolusioms nuo pirmykščio gyvenimo būdo. Šiaurės Amerikos indėnų gentyse jas vadina: „septynios seserys“²⁵, „septyni broliai“, „septyni vaikai, kurie įžengė į dangų“, „septyni šokantys berniukai“, Malaizijos archipelago salose – „septyni vyrai“, „septyni žmonės“. Naujojoje Zelandijoje Plejados laikomos septynių mirusių brolių akimis (matoma viena kiekvieno brolio akis) ir t.t.²⁶ Lenkų liaudies astronomijos tyrinėtoja M.Gladyszowa mano, kad ir lenkų bei kai kurių kitų slavų tautų Plejadų pavadinimas „baby“, „babki“ ir pan. galįs reikšti „grupę moterų“. Taigi šis žvaigždėvardis gali būti senesnis už kitus lenkams žinomus ir turėti ryšį su pasaulyje paplitusiu Plejadų kaip „būrio merginų“ išvaizdavimu.²⁷ Mūsų kaimynai gudai taip pat bando spėti, jog jų tautiečiai seniau Plejadų žvaigždės galėjo sieti su septyniom merginom arba septyniais vaikinais.²⁸

M.Davainio – Silvestraičio užrašytoji pasaka su etiologine sakme apie Sietyno kilmę²⁹ liudija, kad ir lietuviuose Sietyno žvaigždės galėjo būti siejamos su broliais. Šią mintį patvirtino ir P. Dundulienės minimas Šiaurės Lietuvoje užrašytas pasakojimas, kur Sietynas – tai į dangų pakilę septyni broliai, persekiojami pagonių.³⁰ Verta prisiminti, kad šio amžiaus pradžioje olandų tyrinėtojas R.Meulenas, nagrinėdamas gamtos elementų palyginimus lietuvių liaudies dainose, daugelyje išvelgė „pirminio animizmo“ tikėjimų liekanų, atkreipdamas dėmesį ir į Sietyno palyginimą su broliu.³¹ Mokslininko nuomone, Sietynas – brolis gali sietis su „ligšioliai lygiai tamsia „Dievo sūnelių“ mitologijos reikšme.“ Tie „sūneliai“, remiantis Mannhardtu, „yra jaunosios palydovai (Brautführer), kai Saulės duktė vakaruose išteka.“³² Turėdami omenyje visus čia ir anksčiau³² išdėstytus svarstymus apie Sietyno vardą ir jo – „7–ų brolių“ vaizdinį, galime tik stebėtis kitataučio tyrinėtojo išvalgumu.

Ar įmanomas tiesioginis Sietyno ir mitinių Dievo sūnelių ryšys? Tikrinti tokią prielaidą galėtų paskatinti vien tai, kad senuose baltų žodinės kūrybos paminkluose, kaip antai K.Barono XIX a. pabaigoje surinktose mitologinėse latvių dainose, Sietynas (latv. Sietinš) tarp plačiai apdainuojamų Mėnulio, Saulės, Saulės dukrų, Dievo sūnų nėra karto neminimas.³⁴ Beje, vokiečių mokslininkas J.G.Kohlis jau 1841 metais latvių Dievo sūnus (latv. Deva dėli) laikė žvaigždėmis, o Saulės dukras (latv. Saules meitas) – planetomis. Šiai nuomonei pastaruoju metu pritaria ir latvių liaudies astronomijos tyrinėtojas V.Grāvis.³⁵

Sietyno paminėjimai liaudies dainose išties nėra tik poetiniai palyginimai, tiksliau, nebuvo vien tokiais. Sietyno sugretinimas liaudies dainose su broliu atspindi senajai baltų mitologijai žinomą ryšį tarp žmogaus ir žvaigždės. Susispietusios vienoje vietoje žvaigždės gali būti išvaizduojamos kaip vienos šeimos žmonės (plg. „šeimos žvaigždės“³⁶), tad vienišiams berneliams ar mergelei Sietynas šia prasme galėjo atstoti ne tik brolių, bet ir brolius. Dainuojantysis, tarsi priskirdamas save dangaus šviesulių giminei, dvasią ir asmenybę kilsteli į aukštesnįjį, dieviškąjį, lygmenį, kuriame žemiškąjį išsiskyrimą keičia dangiškasis bendrumas.³⁷

Lietuviškose etiologinėse sakmėse Sietyno kilmė dažniausiai siejama su krikščioniškuoju Dievo motinos Marijos įvaizdžiu.³⁸ Šis žvaigždėvardis jose vaizduojamas kaip Sietelis – rėtis: „Kartą Švenčiausiajai Paneli Marijai papuolė sietas, kuriuo sijodavo miltus. Sužinojo, kad velniai pavogė, ir nusiuntė šv.Morkų atimti. Velniai nenorėjo gražumu atiduot tą sietą, ir šv.Morkui teko su jais apsipešt. (Todėl ir sakome „Daužosi kaip Morkus po peklą.“) Besimušantys sietą sulankstė, ir šv.Panelė Marija juo naudotis negalėjo: pakabino ant dangaus. Dabar mes jį ir matome, tik vadinam Sietynu.“³⁹ Keturi sakmės variantai skirtingai aiškina, iš kur Marija gavusi rėtį. Sakoma, kad Kristui gimus piemenėliai rėtyje Dievo motinai atnešę kiaušinių⁴⁰ arba Trys Karaliai – įvairių dovanų.⁴¹ Bet visur rėtis pagrobiamas velnių. Vėliau, sulankstyta, sugadinta, jį atrandanti pati Marija⁴² arba siunčianti ką nors atsiimti (be šv.Morkaus, dar minimas Alijošius). Vienu atveju – pats prisikėlęs Kristus liepia šv.Mataušui parnešti iš pragaro velnių pagrobtą sietą.⁴³

B. Kerbelytės nuomone, ši sakmė yra senoviškas ikikrikščioniškas, tik vėliau krikščionių religijos paveiktas kūriny. Sukrikščionintus sakmės veikėjus turėjo atitikti mitologinės hiperbolizuotos būtybės – gyvenimo sąlygų kūrėjos: Mariją – Laumė, Velnią – ikikrikščioniškas Velinas (stipruolis – milžinas).⁴⁴ Sietą iš velnių atimantis personažas ikikrikščioniškame mite, be jokių abejonių, turėjęs būti Perkūnas arba kuris nors iš jo pagalbininkų. Įdomus buitinio rakando sieto sureikšminimas. Matome, kad jis labai reikalingas ir Marijai, ir Velniui. Nė vienas nenori jo atiduoti. Galingojo Perkūno, su trenksmu atsiimančio sietelį,⁴⁵ pasirodymas dar labiau jį sureikškina. Vadovaudamiesi B.Kerbelytės išsakyta nuomone, esą minėtoje sakmėje už Marijos slypi mitinės Laumės pavyza, ir turėdami omeny prielaidą, kad pastaroji galėjusi būti Perkūno žmona,⁴⁶ žvilgtelėkime į šią dievo šeimą. Latvių dainose sietą aptinkame kaip gana svarbų Perkūno žmonos (tiksliau – brolių perkūnų motinos) ir jos vaikų įrankį:

Pērkonīši pieci brāli,
Ko tā jūsu māte dara?
– Mūsu māte sietus pina,
Smalki lieti jāsijā. (B. 33708)⁴⁷

Ei, Pērkon, vecais tēvs,
Ko tās tavas meitas dara?
– Manas meitas pakaļ gāja,
Smalku lietu sijādams. (B. 33699)⁴⁸

Kaip matome, brolių perkūnų motina arba Perkūno dukros sietą naudoja smulkiam lietuvi sukelti. Mūsuose ir kitur galbūt tokiu būdu kadaise galėjo būti aiškinama ne tik smulkkaus, bet ir apskritai lietaus kilmė. Indijos dravidų tauta kondo (gondo) mano, jog lyjant jų lietaus dievas Pidzu Pennu stovėdamas danguje pila vandenį pro rėtį.⁴⁹ Neatsitiktinai ir Aristofano (446–385 p.m.e.) „Debesų“ herojus Strepsiadas, kalbėdamas su Sokratu apie lietaus prigimtį, prasitaria: „O anksčiau visuomet aš iš tikro maniau, kad šlapinasi Dzeusas per rėtį.“⁵⁰

Perkūno žmona, be jau minėtos Laumės,⁵¹ galėjusi būti ir Aušrinė.⁵² Baltų žemėse įsigalėjus krikščionybei, daugelį

Laumės bei Aušrinės funkcijų perėmė Šv. Marija.⁵³ Taip jos rankose, matyt, atsidūrė ir Perkūno šeimai priklausęs sietelis – rėtis. Turėdami omenyje, jog Sietyno žvaigždės galėjo būti siejamos su 7 broliais, kurie tam tikram laikui dingsta ir vėl atsiranda,⁵⁴ sakmę, kur Sietynas tapatinamas su dingstančiu ir atsirandančiu rėčiu, galima būtų laikyti vėlesne senesnės sakmės apie 7 brolius „atžala“. Koks galėjo būti senosios sakmės turinys?

Žinome, kad Perkūno šeimoje buvo 4–7 arba 9 broliai. Galima spėti, kad senasias pasakojimas siejosi būtent su Perkūno vaiku arba žmonos dingimu. Nuorodų į tokį mitinį įvykį atrandame ne tik mūsų, bet ir kitų mums giminingų tautų tautosakoje, baltų, slavų, balkanų tautų medžiagos pagrindu V. Ivanovo ir V. Toporovo atkurtame pagrindiniame mite (apie Perkūną). Čia Perkūnas, bausdamas savo žmoną už neištikimybę ir ryšius su jo priešininku, išstremia ją ir dažniausiai 7 ar 9 jos vaikus iš dangaus į žemę arba į požemį.⁵⁵

Svarbu pažymėti, kad Perkūno žmonos ir Velino vaikai, Perkūnui nugalėjus priešininką, nebuvo sunaikinti, bet paversti žemiškomis (chtoniškoms) būtybėmis, daiktais⁵⁶ ar galbūt žvaigždėmis. Pasak L. A. Jucevičiaus, „vyriausiasis dievas“, bausdamas Laumę už meilės ryšius su žemės vaiku, nupjauna jai krūtis ir, sukapojęs į smulkius gabalėlius, pasėja po žemę (taip aiškinama mineralo belemnito kilmė), o tos meilės vaisių – sūnų Meilų – nubloškia virš debesų, suteikdamas jam vietą tarp Sietyno žvaigždžių.⁵⁷ Aiškinant tokį iš pirmo žvilgsnio netikėtą Sietyno paminėjimą, peršasi mintis, kad ir kitos šio žvaigždyno žvaigždės, kurių tarpe atsiduria Laumės sūnus, turėjo būti siejamos su vaikais. Įdomus ir, atrodo, labai senas Sietyno vardas žinomas slavuose: rusų – Volosožary, Volosyni ir pan.; makedoniečių – Vlasi; serbų ir kroatų – Vlašici; bulgarų – Vlasi, Vlasci; slovėnų – Vlastovice; gudų – Valasažar, Ulasažėlcy, Visažary. Kai kurie tyrinėtojai linkę šį žvaigždėvardį sieti su slavų dievaičiu Velesu, Volosu, atitinkančiu lietuvių Veliną, Velnią.⁵⁸ N. Jankovičiaus, išsamaus darbo apie serbų liaudies astronomiją autoriaus, nuomone, vardas Vlašici reiškia slavų dievo Voloso sūnus.⁵⁹ Šią nuomonę autorius pagrindžia serbų pasakojimais apie Plejadų kilmę: ryškiausios jų žvaigždės čia vadinamos mitinių didvyrių vardais ir įsivaizduojamos kaip septyni (arba penki) broliai (šeši broliai ir sesuo, šeši pagrobę merginą piršliai, septynių vaikų dvasios).⁶⁰ Kroatų mitologinėse dainose Plejadų žvaigždės vadinamos Mėnulio ir Vakarinės vaikais – Saulės vaikais (Saulė ten yra vyriškos giminės ir laikoma mėnulio broliu).⁶¹ Ta proga verta pastebėti ne kartą išsakytą, bet nesusilaukusią platesnio atgarsio nuomonę, jog Mėnulis glaudžiai susijęs ar net tapatintinas su slavų Volosu.⁶² Kita vertus, Vakarinę kai kas bando sieti su Laume.⁶³

Visa, kas pasakyta, leidžia daryti prielaidą, jog baltai ir slavai Sietyną galėjo sieti su pagrindinio mito apie Perkūno ir Velnio kovą bei mito apie dangišką vestuves įvykiais. Pagal mitinio mąstymo logiką pagrindinio mito įvykiai, lydimi apeiginių veiksmų, kartojasi kiekvienais metais per reikšmingiausias kalendorines šventes. Todėl su pagrindinio mito įvykiais, matyt, buvo siejamas ir kalendoriškai reikšmingas kasmetinis Sietyno dingimas (heliakinis patekėjimas). Griausmo dievui nugalėjus savo priešininką, pasirodo vanduo, lyja.⁶⁴ Tai gali būti siejama su jau aptartu

Sietyno heliakinio patekėjimo ir vidurvasario bei antros vasaros pusės lietingumu.⁶⁵

Be aptartų sakmių, siejančių Sietyno kilmę su Marijos, Velnio bei Perkūno veikla, žinomos dar dvi, kitaip aiškinančios šių žvaigždžių atsiradimą.⁶⁶ Pasak vienos – Dievas kartą išvažiavęs pasivažinėti, „...bet pasibaidė arkliai, nulūžo dyselys ir išbirėjo ratai. Jų vietoje atsirado Sietynas.“⁶⁷ Kita pasakoja apie tris brolius, kurie niekaip nepasidalinę sietelio – kiekvienas traukęs į save. Galų gale vienas brolis metęs jį aukštyn. Sietelis pakilo ir pradėjo šviesti.⁶⁸

Sakmėse apie Sietyną bendra tai, jog jos tiesiogiai ar netiesiogiai stengiasi paaiškinti, kodėl žvaigždžių sietas yra netaisyklingo pavidalo (sietą sugadina velniai, sutrauko trys broliai). Anksčiau, kuomet Sietyno žvaigždės buvo siejamos su septyniais broliais, matyt, turėjo būti skiriamas dėmesys jų nevienodo ryškio priežasčiai paaiškinti, pirmiausia mažiausios jų, Meropės, silpnumui. Pastaroji graikų mitologijoje buvusi viena iš septynių titano Atlanto ir okeanidės Plejonės dukterų. Skirtingai nei jos seserys, ištekėjusios už dievų, ji tapo mirtingojo Sizifo žmona, tad, gėdydamasi savo dalios, slepiasi nuo žmonių akių...⁶⁹ Panašių aiškinimų buvę ir mūsųose. Vienoje sakmėje iš septynių miegančių brolių išskiriamas jų kojūgalyje vėliau atsigulęs jaunėlis, vardu Danasas,⁷⁰ kitoje pasakojama, kad tarp Sietyno žvaigždžių „Vyriausias Dievas“ patalpinęs Laumės ir žemės žmogaus vaiką – Meilų.⁷¹

Gilioje užmarštyje – seni baltų mitai, dar gilesnėje – žinios apie tolimus dangaus šviesulius. Bet ir tai, ką atsimename, ir tai, ką užmiršome, yra mumyse. Gal todėl vidinio susikauptimo ir poetinio įkvėpimo akimirksniais dabarties dainiaus sąmonėje nušvinta ir prosenelių kurti vaizdiniai:

Septynios nuliūdusios žvaigždės
Už debesų plyšio.
Septyni broliai rauda, –
lietūs lyja, vėjai pučia.
Kas mūs laukia?
Kas mūs laukia?
Už šios dienos
užlijusios?
Užlijusi savaitė
ar vasara,
ar amžius...
(Māris Čaklais)⁷²

NUORODOS:

1. KID 48, p.80; 52, p.84.
2. KID 4, p.42.
3. LTV 205, p.223; KID 242, p.248; 243, p.249; 251, p.257; 252, p.258...
4. LDK V 811–814; LKŽ p.534; SDG 256, 257, p.216; TD 324, p.125; 327, p.126; 410, p.165; JSD I 420, p.369; 480, p.419; VD 141, p.142, bei var.: LTR 2032 /27; 4165 /13; 284 /424; 284 /257; 1829 /3025; VD145, p.148; 154, p.157; 156–158, p.158–160, bei var. LMD III 197/71. Taip pat žr. brolio – Sietyno įvaizdį šeimyninių santykių ir kt. dainose: SLS 622, p.156; 623, p. 159; 625, p. 164; 626, p.166...
5. JSD 202, p.198.
6. LDK V 1367.
7. Galganova G.R. Struktūra tradicijonnoj buriatskoj svadby// Tradicijonnaja kultura narodov Centralnoj Azii: Materialy issledovanija. – Novosibirsk. 1986. – P. 155–156.
8. Apie latvių „Saulė su kraičio skrynčia“ (Sonne mit der Austenerlade) žr.: Mannhardt W. Die lettischen Sonnenmythen // Zeitschrift für Ethnologie, 1875, B.7. – P.219.

9. SLS 150–152, p. 336–338.
10. LT p.223; DM 99a–996, p.170–171.
11. Kjoiper F. Trudy po vedjskoj mifologii. – M., 1986. – P.52,55.
12. Greimas A.J. Tautos atminties beiškant: Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P.171–173, 206,244–245.
13. Vaiškūnas J. Apie žvaigždžių simboliką baltų pasaulėžiūroje // Liaudies kultūra. – 1991. – Nr.2–P.35–37.
14. Verta prisiminti ir krikščionišką skaistumo bei dorovingumo įkūnijimą – Dievo Motinos ikonografiją. Marija dažnai vaizduojama apsupta šviesos, su žvaigždžių vainiku. Palyginimui prisimintini ir lietuviškų stebuklinių pasakų veikėjai – nepaprasti vaikai su saule kaktose, mėnuliu pakaušyje ir žvaigždėmis iš šalių.
15. Laurinkienė N. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. – V., 1990. – P.130–138.
16. KID 253, p.260; 248, p.255. Taip pat žr.: VD 151, p.155; 162, p.163.
17. Rokškio raj., LTA 1504 /1/.
18. Rokškio raj., LTA 2255 /73/.
19. Rokškio raj., LTA 2255 /75/. Apie du sietynus užsimena ir iš Utenos valsčiaus Alių kaimo kileš Kašiadoryse gyvenęs A.Kazlauskas: „Šv. Petro raktai yra netoli pirmo Sietyno“. (LTA 2255 /97/).
20. Ambrasų k., Barzdų ap., Šakių raj., Stancikaitės J. ir B. Užrašė A.Žiemys 1992 m.
21. Manymas, kad sietynai yra du, pasak J.Balio, atsirado iš Sietyno ir Grįžulo ratų painiojimo. Tokios prielaidos visai atmesti negalima, tačiau minintys du sietynus dažnai ir Grįžulo ratus pamini atskirai (žr. LTA 1504 /1/, LTA 2255 /72/, /79/, taip pat ir min. Stancikaitės J. ir B., žr. 20–ą nuorodą).
22. Plejadų seserų Hiadų skaičius mituose svyruoja nuo 2 iki 7 (MNM,I,p.300). Neretai manoma, kad jos buvo 5–os (FRGF I p.69, 81–82).
23. Priuller P.K. Estonskaja narodnaja astronomija // Istoriko astronomičeskije issledovanija Vyp. IX. – M., 1966. – P.157–158.
24. Vaiškūnas J. Ar pažino senoliai žvaigždes? Sietynas. Jo išvaizda, vardas ir judėjimas // Liaudies kultūra. – 1993. – Nr.2. – p.20. Lietuvių kalbos žodyne tarp žodžio sietynas (LKŽ p.534) reikšmių sieto – rėčio reikšmės nėra. Tai liudija, kad Sietyno siejimas su rėčiu yra vėlesnis – užnūrus pradinę žvaigždėvardžio prasmę.
25. Tokį Plejadų pavadinimą žinojo ir mūsų kaimynai germanai. Žr.: Karpenko J. A. Nazvanija zvezdnogo neba. – M., 1985. – P.51.
26. Čia sąmoningai parinkti Sietyno pavadinimai susiję su septyniuke. Yra pavadinimų, mininčių ir kitus skaičius. Žr.: Gladyszowa M. Wiedza ludowa o gwiazdach. – Wrocław, 1960. – P.19–24.
27. Ten pat. – P.24, 28, 214. Ko gero, įtikinamiau šį vardą sieti su rusų tarmišku žodžiu „baba“ – pėdų sudėjimas lauke – guba, rikė. Žr.: Rut M.E. K voprosu o russkoj narodnoj astronomii. // Voprosy onomastiki. – 1974. – Nr.8–9. – P.52.
28. Sanko S. Vobraz, vekam y tisiačiągaddzi // Čyrvonaja zmena. – 1990. 03.31. – P.12–13.
29. SPSO. – P.134–136.
30. Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. – V., 1988. – P.55.
31. Meulen R. Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose. – V., 1919. – P.100–101.
32. Žiūr. 24 nuor.
33. Šio straipsnio autoriui kol kas žinomas tik vienintelis ketureiškis, kur minimas Sietinš, ir tas perteikia ne mitinį, o būtinį įvykį (Ld 6756.V).
34. Grāvitis V. Ausekļa kāzas // Varavīksne 1988. – Rīga, 1988. – P.146. Yra ir kita nuomonė – esą Dievo sūnūs atitinka planetas Marsą, Jupiterį bei Saturną, o Saulės dukros – Venerą ir Merkurijų. Žr.: Kļētnieks J. Astronomiskie priekšstati latviešu tautasdziesmās // Astronomiskais kalendārs 1985. – Rīga, 1984. – P.165–169.
35. Pasak Br. Mintausko (Šakių raj., Kražių ap., Linkaučių km.), Šeimynos žvaigždė(s) yra „šmota“, „būrinkali“ žvaigždžių, daugiausia po 8–10 (bet būna ir 15), kaip kad šeimose ant žemės žmonių. (Užrašė autorius 1992 m.).
36. Šia prasme įdomi A.Žarskaus hipotezė, jog vestuvinių dainų vienša mergelė – „sirata“ (kuriai Mėnuo atstoja tėvelį, Saulė – motulę, žvaigždės – sesutes, o Sietynas – brolelį) nėra našlaitė. Pasak jo, nuotakni sąmoningai apieginū būdu sukeliama ir palaikoma vienumos jausmas reikalingas jos perėjimui iš savo giminės į kitą, svetimą (žr.: Žarskus A. Atskyrimas – vienuma // Liaudies kultūra. – 1992. – Nr. 6. – P.14–16.). Išties pastaruoju metu kaimo žmonėse paplitusi nuomonė esą kiekvienas žmogus turi savo žvaigždę, kuri tik po jo mirties užgesa. Taigi žvaigždės tegali atstoti gyvus brolius ir seseris. Karinėse dainose nuo artimųjų atskirtam kareiviui jos ir atstoja namuose likusius brolius ir sesutes. Tokiu atveju A.Žarskaus minima nuotakos „siratinimo“ paprotį galima suvokti kaip pastangas, nukreiptas į tai, kad būtų nutraukti jaunosios priklausymo tėvų giminei žemiški saitai ir sureikšminti aukštesnieji dvasiniai – dangiškieji dėmenys.
37. Pasak B.Kerbelytės, žinomi 6 tokie sakmių variantai. Žr.: Kerbelytė B. Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilnę // Žmonės ir religija. – V., 1977.
38. Marijampolės raj. LTA 2306 /9/, taip pat skelbta: Balys J. Tautosaka apie dangų. – Sodus, Mich, 1951. – P.17.
40. LTA 1300 /29/; 2018 /32/.
41. LTA 2244 /65/; 2336 /99/.
42. LTA 1542 /394/.
43. LTA 2336 /99/.
44. Kerbelytė B. Sakmės ir padavimai... P.120–125.
45. Alijosiūs, paklaustas Marijos, ką ten daręs pekloje, kad toks didelis buvęs triukšmas, net danguje girdėjosi, atsakė: „Velniai laužė uolas ir mėtė ant manęs, nes nenorėjo atiduoti sytelį.“ (Jurbaroko raj., LTA 2244 /65/). „...Šv.Mataušas sietuką atsiėmęs su tokiu trenksmu, kad danguje buvę girdėti.“ (Šilalė LTA 2336 /99/, taip pat skelbta – Balys J. Tautosaka apie dangų. – P.17–18.)
46. MNM II P.40. Apie Laumės ir Perkūno ryšį žr.: Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977. – P.122–124.
- 47–48. Latviešu mitoloģiskās dainas. Les chansons mythologiques lettnonnes. – Paris, 1929. – P.100–101.
49. Tailor E.B. Pervobytnaja kultura. – M., 1989. – P.397.
50. Aristofanas. Debesys // Antikinės komedijos. – V., 1989. – P.23, eil. 373. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad pats sietas – rėtis lietuvių ir kitų tautų papročiuose yra nepaprastas apieginis rakandis. Būtent per jį perpiltas vanduo įgyja gydymą galią: „Jei karvės iš lauko bliuodamos bėga namo ir neduoda pieno, reikia vandenio lig saulės tekėjai per atvirksčią sietą – rėtį tris kartus perpilti ir paprausti – nustos lėkt ir bliūvot ir duos pieno kaip davė.“ O jeigu karvei „pelės išėda plėmus“, tai reikia taip pat per atvirksčią sietą pilti vandenį ir tuo vandeniu tris kartus apsjot karvę nuo ragų iki paskuigalio, „tai pelė nekiudys“. (Kūsos, Tverėčius. Skrebutėnienė K. Užrašė J.Aidulis 1934 m.). Galbūt ryšys tarp sieto ir galvių – taip pat neatsitiktinis? Verta prisiminti Antikos ir Viduramžių laikais žinotą būriną iš pakabinto ant raštelio rėčio arba žirklių smaigalį, įsmeigtų į rėčio kraštus. Būrininkas, „bendraudamas“ su rėčiu, atsakymus į savo klausimus sužinodavo iš jo judesį (žr.: 49 nuor. P.101). Plg. lietuvių: sietonė – žiniuonė, burianti iš sukamo sieto (LKŽ p.313). Vedų mitologijoje Indros išvaduotuosius iš demono – gyvatės Vritros nelaisvės kosminius vandenis apigeose atitinka kokiama per sietą Somos (Soma įsamenina šventą augalą ir jo sultis, iš kurių gaunamas dievų nemirtingumo gėrimas – amrita) srautai (RV IX. 66.10, RV IX 87.5).
51. Žr. 46–ą nuorodą.
52. MNM I P.154–155.
53. Kur sakmėse apie Sietyną minima Marija, galėjo būti ne tik minėtosios Laumė ir Aušrinė, bet ir Laima. Sprendžiant iš lietuvių ir latvių tautosakos, krikščioniškoji Marija perėmė vienas ar kitas visų šių trijų deivių savybes. Manoma, kad jau M.Pretorijaus laikais (XVII a.pab.) Marija buvo beišstumianti Laimą (Žr.: Greimas A. Tautos atminties beiškant... P.188). Laimos bei Aušrinės dieviškų funkcijų panašumo priežastimi A. J. Greimas laiko jų priklausymą skirtingoms dievybių kartoms. Manoma, kad jaunesniajai kartai priklausanti Aušrinė perima dalį savybių iš senesniosios dievų mižinių kartos (kuriai priskiriama ir Laumė) dievybės Laimos. Pati senoji Laima, pasak A.J.Greimo, „suskyta“ į 3 Laimas, kurios, prisitaikydamos prie naujų sąlygų, tampa Aušrinės seserimis (Ten pat. – P.246).
54. Žr. 24 nuor.
55. Ivanov V.V., Toporov V.N. Issledovanija v oblasti slavianskich drevnostej. – M., 1974. – P.5. Perkūno vaikų ir jo neštikimos žmonos (tapatinamos su Laume) bausmės klausimą aptaria – Sudnik T.M., Civjan T.V. K rekonstrukcii odnogo mifoloģičeskogo teksta v baltobalkanskoj perspektive // Struktura teksta. – M., 1980. – P.240–285.
56. Ten pat. – P.242, 246–247 ir toliau.
57. Jucevičius L.A. Raštai. – V., 1959. – P.75–76. (M. Lukšienės ir Z. Slaviūno pastebėjimai, kad lietuvių tautosakoje ir L.A.Jucevičiaus amžininkų raštuose panašaus padavimo apie laumes neaptinkama, nėra pakankama sąlyga patvirtinti įtarimą esą jis autoriaus prasimanytas. Mūsų aptarta medžiaga tai irgi paliudija.)
58. Sviatkij D.O. Očerki istorii astronomii v Drevnej Rusi. Častj I // Istoriko astronomičeskije issledovanija. Vyp. VII – M., 1961. – P.88–89. Rut M.E. O proischoždenii russkogo nazvanija Volosožary (Plejady) // Voprosy toponomastiki. – Sverd., 1971. – Nr.5. – P.154–155. M. Rut mano, kad įvairūs slavams žinomi fonetiniai žvaigždėvardžio Volosožary variantai gali būti kilę iš 2–ų pagrindinių formų Volosožary, Velesožary, o tas – iš Volostožary-Velesostožary, kur stožar – žvaigždynas. Bet minėtas žvaigždėvardis galėjo atsirasti ir susidūrus neišlikusiai formai nuo vardo Veles – Volos su visuotina paplitusia „stožary“ (rusų tarmėse taip pavadinamos ne tik Plejadose, bet ir Didieji Grįžulo ratai, Šiaurės žvaigždė). Paminėtinas ir Pavolgio mordvių erzių tarmėje žinomas Plejadų vardas – Vele – bičių spiečius, kaimas – siejamas su kaimu, kuriame gyvena Velen – Pasas, dievas – žemės ir visuomenės, organizuotos jo brolio, dangaus, Saulės, ugnies ir šviesos dievo Niške – Paso dangiškojo bityno pavyzdžiu, valdytojas. Žr. Sviatkij D.O. Očerki istorii astronomii. – P.121 bei Nikonov

V.A. Kosmonimija Povolžja // Onomastika Povolžja, 3. Ufa. – 1978. – P.376).

V.Toporovas su V.Ivanovu Pavolgio mordvių dievų Velen laiko baltišku, atitinkančiu Velnį (Ivanov V.V., Toporov V.N. A comparative Study of the Group of Baltic Mythological Terms from the Root vel- // Baltistica. – 1973. – T.9(1). – P.15–27). Daugelio tyrinėtojų nuomone, ypač intensyvūs baltų–finų kontaktai buvę II–ame tūkst. pr.m.e., bent pirmoje jo pusėje. Tuomet į jų kalbą galėję patekti daugelis senųjų baltizmų (žr. pav.: Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – V., 1984. – T.1. – P.176).

59. Janković N. Astronomija u predanijma, obicajzima i umotvorinama Srba. – Beograd, 1951. Žr.: Gladyszowa M. Wedza... o gwiazdach... – P.21.

Palyginimui galima nurodyti serbų – kroatų žodį božić arba sen. slavų božić, kai kurių tyrinėtojų nuomone, turinčių patroniminę reikšmę – „dievo slūnas“. Tad ir serbų – kroatų vlašići laikytinas patronimo vlašić daugiskaitos forma. (Žr.: Maroevič R. Zametki po istoričeskomu slovoobrazovaniju 3–4 // Etimologija. 1983. – M., 1985. – P.85–87.)

60. Gaļa, bet šio straipsnio autoriui min. N.Jankovičiaus veikalas kol kas neprekinamas, o minimų sakinių turinys nežinomas.

61. Pesni južnych slavian. – M., 1976. – P.32–33, 425.

62. Sviatskij D.O. Očerki istorii astronomii. P.82–89. Autorius primena, kad seni folkloristai Afanasjevas Kvašin–Samarinas ir kt. dar praėjo anžiaus 7–ame – 8–ame dešimtmetyje slavų Velesą laikė Mėnulio dievybe, bet „vėlyvesni etnografai šį vertę dėmesio sugretinimą paliko be reikiamo dėmesio...“ – Ten pat. – P.83.

63. Sudnik T.M., Cijvan T.V. K rekonstrukcii... P.280. Plg. šio straipsnio autoriaus 1991 m. Pėselos apyl. Stanščių km. užrašytą su Vakarine tapatintos žvaigždės pavadinimą – *Vedzme rāgina*: „Paci didžiausia žvaigždė, mama sakė, vedzmerāgina... (matoma) iš vakaro... itai tokia strošna moteris“ (Balkienė Jadzė, g.1922).

64. Žr. pav.: Vėlius N. Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis. – V., 1987. – P.134–135.

Plg. – romėnai žodį Pleiades naudojo poetiškai perkūnijos, liūtys įvardijimui. (Dvoreckij N. Ch. Latinskij–Russkij slovarj. – M., 1986. – P.591.)

65. Žūr. 24 nuor.

66. LTA 1300 /30/, /174/; 2256 /99/; 2313 /26/; 2240 /60/; 1504 /1/; LTR 4508 /35/; /47/, /6/, SPSO 44, p.162.

67. Vilkaviškio raj., LTA 2311 /43/. Ši sakmė tikriausiai kilusi iš Sietyno ir Gržūlo ratų paminimo arba ir iš to, jog Sietynas kartais tiesiog laikomas Mažaisiais Gržūlo ratais.

68. Rokškio raj., LTA 2255 /74/. Čia minimi 3 broliai gali būti siejami su trimis Šienpjovių (Oriono) žvaigždėmis, matomomis žemiau Sietyno.

69. MNM, II. – P.317.

70. SPSO 31, P.134–136.

71. Jucevičius L.A. Raštai. – P.75–76.

72. Iš latvių kalbos vertė straipsnio autorius. Šią M.Čaklajo dainą maloniai nurodė A.Mičiulis.

SUTRUMPINIMAI:

DM – Džukų melodijos. – V., 1981.

JSD – Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašė Antanas Juška – V., 1955. – T.1.

KID – Karinės istorinės dainos. I // Lietuvių liaudies dainynas. – V., 1985. – T.1.

LDK V – Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosios pusėje // Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V. 1972.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1981. – T.12.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai, esantys Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

LT – Lietuvių tautosaka. – V., 1962. – T.1.

LTA – Lietuvių tautosakos archyvo medžiaga, dabar esanti Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne (LTR). Straipsnyje naudojama LTA medžiaga daugiausia paimta iš Istorijos instituto Etnografijos skyriaus Liaudies tikėjimų kartotekos.

LTR – Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas.

LTU – Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944 – 1956. – V., 1957.

TD – Tautosakos darbai. – K., 1938. – T.4.

SDG – Lietuvių dainų ir giesmių gaidos / Surinko kun. A Sabaliauskas. – Helsinkai, 1916.

SLS – Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos / Sudarė ir paruošė Z.Slaviūnas. – V., 1958. – T.2.

SPSO – Davainis – Sėvestraitis M. Pasakos, sakmės, oracijos. – V., 1973.

VD – Vestuvinės dainos. III // Lietuvių liaudies dainynas. – V., 1989. – T.5.

MNM – Mify narodov mira. Enciklopedija. – M., 1987. – T.1.; 1988. – T.2.

FRGF – Fragmenty rannich grečeskich filosofov. I. Ot epičeskich teokosmogonij do voznikovenija atomistiki. – M., 1989.

Lietuvių sutartinių ir Bosnijos bei Hercogovinos daugiabalsių dainų atlikimo paralelės

Daiva RAČIŪNAITĖ – VYČINIENĖ

Daugelis etnomuzikologų (Z. Zemcovskis, A. Alšakova ir kt.) yra pastebėję, kad įvairių tautų vienos ar kitos muzikos rūšies bendrumas visų pirma pasireiškia vienodomis atlikimo ypatybėmis. Neretai tikslūs atlikimo aprašymai įgalina net negirdėjus spręsti apie patį muzikos skambesį, ne tik apie funkcinę priklausomybę, prigimtį ir t.t. Kitų tautų daugiabalsių dainų atlikimo panašumai šiek tiek praplečia ir sukonkretina mūsų žinias apie sutartines. Šia prasme ypač vertingas C.Richtmano straipsnis apie Bosnijos ir Hercogovinos polifoninės muzikos formas (1). Norėčiau jį detaliau paanalizuoti, atkreipdama dėmesį į sutartinių atlikimo paraleles. Atskiri minėto straipsnio sakiniai apie Bosnijos bei Hercogovinos daugiabalses dainas galėtų nusakyti ir sutartinių atlikimo specifika.

Bosnijoje ir Hercogovinoje polifoninės dainos atliekamos trijų dainininkių (merginos kartu su vaikais nedainuoja). Tačiau net tokiu atveju balsai ne visuomet atitinka vienas kitą. Kartu dainuoja tik tos, kurių balsai dera, ir kurios turi nemažai kolektyvinio dainavimo patyrimo. Dainuojančiųjų galvos paprastai pasuktos vienos į kitą taip, kad balsai galėtų lietis. Dažnai dainininkės atsistoja viena priešais kitą tam, kad balsai „susidurtų“, „susidaužtų“ (pabraukta mano – D.R.); o kad balsai stipriau skambėtų, jos dešinės rankos smiliumi atlenkia ausies kaušėlį, o kairiosios delną pridėda prie burnos (1;97).

Čia norisi prisiminti ir sutartines. Jas taip pat giedodavo vienos moterys (trejines – dažniausiai trise), rečiau – vyrai. Jau folkloristė J.Čiurlionytė yra rašiusi apie kolektyvinį sutartinių atlikimą: „...dainuoti paralelėmis sekundomis yra nelengva – tai reikalauja nuolatinių pratybių. Nenuostabu, kad (...) senieji dainininkai, sutartininkių kolektyvai visą amžių bendraudavo ir be atvangos tobulindavo savo meną“ (2;126). Įdomu, kad Z. Slaviūnui taip pat krito į akis dainavimas vieno priešais kitą plačiai išsižiojus. Jam tekę matyti, kaip sutartinių atlikėjos sustodavo viena priešais kitą pusračiu arba priešpriešais ir neatitraukdavo akių viena nuo kitos, kol baigdavo sutartinę (3;30, 32). Toks sustojimas turbūt padėdavo dainininkėms geriau susidainuoti, „sudaužti“ sekundas („...saugimas (sutartinės Biržų krašte kartais buvo vadinamos saugėmis – D.R.) bausis gražumas, bet reikalau tam didelios tvarkos, idant sukriai ir gražiai sumušti“) (4; 2t., 1195 paaiškinimas).

Dainavimo „tvarką“ padėdavo išlaikyti labai griežtas dainininkių (tiek Balkanų pusiasalio, tiek ir lietuvių) pasiskirstymas funkcijomis. Bosnijoje ir Hercogovinoje apie pirmąją dainininkę sakoma, kad ji „kerta“, „sueda“, „pasitinka“, „linksta“, „lenkia“, „palenkia“, „renka“ (pabraukta mano – D.R.) balsą (1;99). Lietuvių sutartininkės vartojo tokius išsireiškimus: „veda“, „vedžioja“, „sumįslauja“, „vieną barį varant, vienas esti vadovu“, „šaukia“. Labiausiai paplitęs „rinkimo“ terminas („vis taip